

BY, MARSK OG GÆST

By, marsk og geest 31

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2019

By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og Innovationsstyrelsens retningslinier.

Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Flemming Just,
Claus Feveile, Morten Søvsø.

Layout: KIRK & HOLM

Tryk: Rosendahls

Copyright: 2019 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene 1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Liliebierget udi Ribe“. Om disse disse bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.

ISBN 978-87-89827-74-2

ISSN 0905-5649

Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænket og gør berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.

Indhold

Lars Grundvad & Martin Egelund Poulsen

Bronzeøkserne fra Bækbølling og det 16. århundrede f.Kr. i en sydjysk indlandsegn 05
Bronze axes from Bækbølling and the 16th century B.C. in an inland part of Southern Jutland..... 19

Claus Feveile

Sceattas i Sydsandinavien – fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt 21
Sceattas in Southern Scandinavia - From expansive Frisians to controlling royal power.....42

Michael Alrø Jensen

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg og to andre eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra tidlig moderne tid (1500-1800) 44
The old “Ulvegård” in Tjæreborg and two other examples of farmsteads with earthfast post constructions from the early modern period (1500-1800) 70

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg – og to andre eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra tidlig moderne tid (1500-1800)

Af Michael Alrø Jensen

I 2017 udgravede Sydvestjyske Museer en gård i udkanten af det middelalderlige Tjæreborg i Skast Herred. Husene havde været konstrueret med jordgravede stolper og deres type tydede umiddelbart på, at de var fra middelalderen, men det ellers sparsomme fundmateriale var af en noget senere datering (1500-1800). Det blev derfor forsøgt at kulstof 14-datere husene. Otte kulstof-14 dateringer af forkullet korn fra tre af husene faldt alle i det problematiske område mellem 1650 og 1960, hvorfor de ikke kunne dateres nærmere, end at de med overvejende sandsynlighed var efter 1650. Dette er imidlertid et vigtigt resultat, som på den ene side rejser spørgsmål ved hele grundlaget for hustypologiske dateringer af den middelalderlige landbebyggelse, og på den anden side åbner nye muligheder for arkæologiske undersøgelser af den eftermiddelalderlige eller tidlige moderne landbebyggelse i formodentlig store dele af det vstdanske område. Artiklen fremlægger to andre udgravninger i Vilslev og Ravnsbjerg som eksempler på, at arkæologien kan bidrage med væsentlige nye oplysninger til den tidlige moderne landbebyggelse. Til eksempel oprindelsen af den firlængede danske bondegård samt bebyggelser fra 17. og 18. årh., der er forsvundet fra det historiske kildemateriale.

I gennem det sidste tiår har Sydvestjyske Museer fundet stadig flere arkæologiske eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra senmiddelalderen eller renæssancen på Ribe-egnen. De første fokuserede undersøgelser blev foretaget i Kærbøl i 2006 (ASR 2147) og i Enderup i 2007 (ASR 1925). Siden har også nabomuseerne i Vest- og Sønderjylland fundet eksempler som i landsbyen Skonager (VAM 1674) og i det åbne land ved Felsted (HAM 4768). Sidstnævnte, der blev dateret til begyndelsen af 17. årh., var fuldstændig ukendt for det historiske kildemateriale

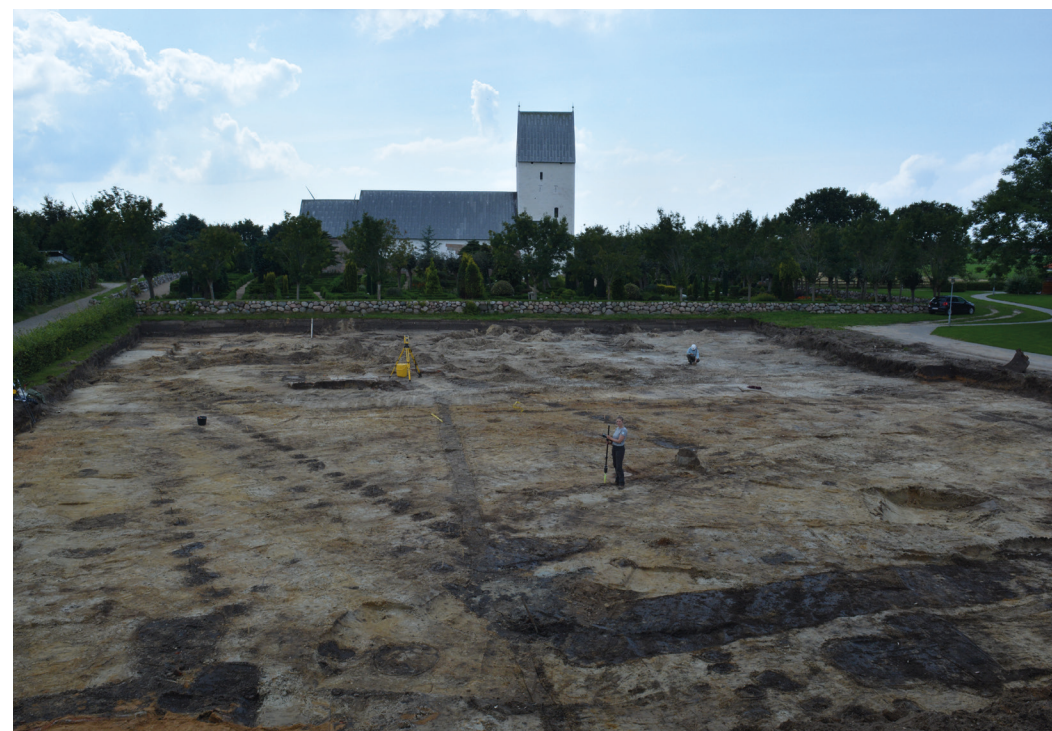
(Søvsø 2008; Bentsen 2010; Leen Jensen 2012). Forud for Sydvestjyske Museers undersøgelser lå imidlertid en erkendelsesproces, hvor udgravningen af Nygårdstoft i 2003 (ASR 1820) var udslagsgivende. Her skulle der foretages en ny udstykning i industrikvarteret nord for Ribe, hvor Nye-gaard lå på det ældste matrikelkort. Ved forundersøgelsen blev der fundet bebyggelse fra senneolitikum og ældre bronzealder foruden mange større nedgravninger og grøfter fra nyere tid. Det blev formodet, at disse udgjorde forskellige aktiviteter tilhørende gården, som var nedlagt før 1900, men at det ikke ville være muligt at finde rester af gårdens huse. Ved den efterfølgende muldafrømning blev det hurtigt tydeligt, at en stor del af nedgravningerne fra nyere tid var rækker af stolpehuller, som udgjorde flere huse og hegn. Udgravningsbudgettet var da lagt, og det tillod kun en yderst nød-

Fig. 1.

Udgravningen i Tjæreborg blev udført som en traditionel fladeudgravning, da der ikke var bevarede kulturlag.

Foto: Sydvestjyske Museer

The excavation in Tjæreborg was carried out as a traditional open area excavation, as there were no preserved cultural layer deposits.

tørftig registrering, hvorfor vi i dag ikke kan sige meget om Nyegaards oprindelse og udvikling¹. Sagen illustrerer den gængse opfattelse, at muligheden for at undersøge periodens landbebyggelse er yderst ringe på en traditionel fladeudgravning, fordi byggeskikken i høj- og senmiddelalderen skiftede fra brugen af jordgravede stolper til syldstensbyggerier. Det har siden været et åbent spørgsmål, hvor længe skikken med jordgravede stolper fortsatte, så da der blev afdækket et velegnet emne i Tjæreborg i 2017, valgte museet at foretage en række kulstof-14 dateringer. Udover gården i Tjæreborg vil artiklen fremhæve to andre undersøgelser i landsbyen Vilslev og på Ravnsbjerg Mark som eksempler på, at arkæologien kan bidrage med væsentlige nye oplysninger til f.eks. oprindelsen af den firlængede danske bondegård og til eksistensen af bebyggelse fra 17. og 18. årh., der er forsvundet fra det historiske kildemateriale.

Syldsten og andre arkæologiske metodiske problemer

I senmiddelalderen og renæssancen blev kampen om rettighederne til skovene skærpet. Herved lykkedes det herremændene og Kronen at begrænse landsbyfællesskabets udnyttelse af oldenskov (overskoven) til bygningstømmer, hvilket bl.a. kom til udtryk i Fyens Vedtægt fra 1473. Bønderne var altså i højere grad end tidligere nødt til at have jorddrottens tilladelse til at udnytte overskoven i modsætning til underskoven dvs. stævningssskoven, der fortsat var en del af dyrkningsfællesskabet (Porsmose 1988, 363). Kronen havde ønske om at ændre i hvert fald sine bønders byggeskikke, så deres behov for tømmer blev reduceret. Bedst kendt er Christian III's åbne brev fra den 28. oktober 1554 til sine lensmænd i Nørrejyland, hvori der står:

"at ingen i Nørrejutland for ikke at ødelægge skovene må bruge fjælle-, tømmer- eller bul-vægge i deres huse, men kun kline og lukke dem med ler og sten; stolper, fodstykker eller andet tømmer må ikke graves ned i jorden, men skal sættes på sten, for at holde længere" (Kancelliets Brevbøger 1551-1555, 347).

Den tidlige etnologiske og historiske bondegårdsforskning kendte kun ganske få eksempler på jordgravede stolper, men qua nævnte brev blev det formodet, at denne byggeskik var oprindelig i forhold til syldstensbyggeriet. Samtidigt tydede de bevarede eksempler på bulkonstruerede gårde fra 17. og 18. årh. i det østlige Syd- og Sønderjylland (fig. 2) på, at forbuddet ikke blev overholdt (Mejborg 1888, 114; Jensen 1915, 65 ff.). Selv ikke efter at Frederik II i 1574 varslede hårde økonomiske sanktioner overfor sine bønder i Koldinghus og Skodborg len:

"da det i disse len mere end andensteds i Nørrejyland er almindeligt, at gårdene bygges med bulhuse, hvilket både er farligt i ildebrandstilfælde og skadeligt for skovene, og da ingen endnu beflitter sig på at bygge anderledes, forbydes det dem alvorligt herefter at bygge deres gårde med bulhuse; de, der vil bygge, skulle enten mure mellem stængler eller slå med ler. Overtrædelse heraf medfører fortabelse af den halve hovedlod til Kronen" (Kancelliets Brevbøger 1579-1579, 277).

Den arkæologiske forskning har siden påvist at syldstensbyggeriet blev introduceret i det østdanske område i løbet af 13. årh., men i Jylland formodentlig først i 14. årh. Syldstensbyggeriet har i kombination med det kongelige forbud været en almindelig anvendt forklaring på, hvorfor senmiddel-

alderens landbebyggelse er sjældnere i det arkæologiske kildemateriale. Syldstene blev enten lagt på eller lige under den oprindelige terrænoverflade, hvorfor de ville blive ødelagt ved efterfølgende dyrkning (Klemensen 2003, 42; Kristiansen 2006, 480). Det er et spørgsmål, som har vigtige implikationer i forhold til mulighederne for at undersøge periodens landbebyggelse på fladeudgravninger (hvor muldlaget fjernes og undersøgelsen kun omfatter de nedgravede strukturer), som er den mest

almindelige udgravningssituation i Danmark. På Fyn, hvor der tidligt blev gjort en indsats i forhold til den middelalderlige landbebyggelse på fladeudgravninger, har renæssancegårde med jordgravede stolper været kendt siden begyndelsen af 1980'erne. (Henriksen 2003; Jeppesen 1981). Det var imidlertid i Østdanmark, hvor syldstentraditionen anses for herskende, at det formodentlig tidligste arkæologiske eksempel på en sen anvendelse af jordgravede stolper blev påvist ved Axel

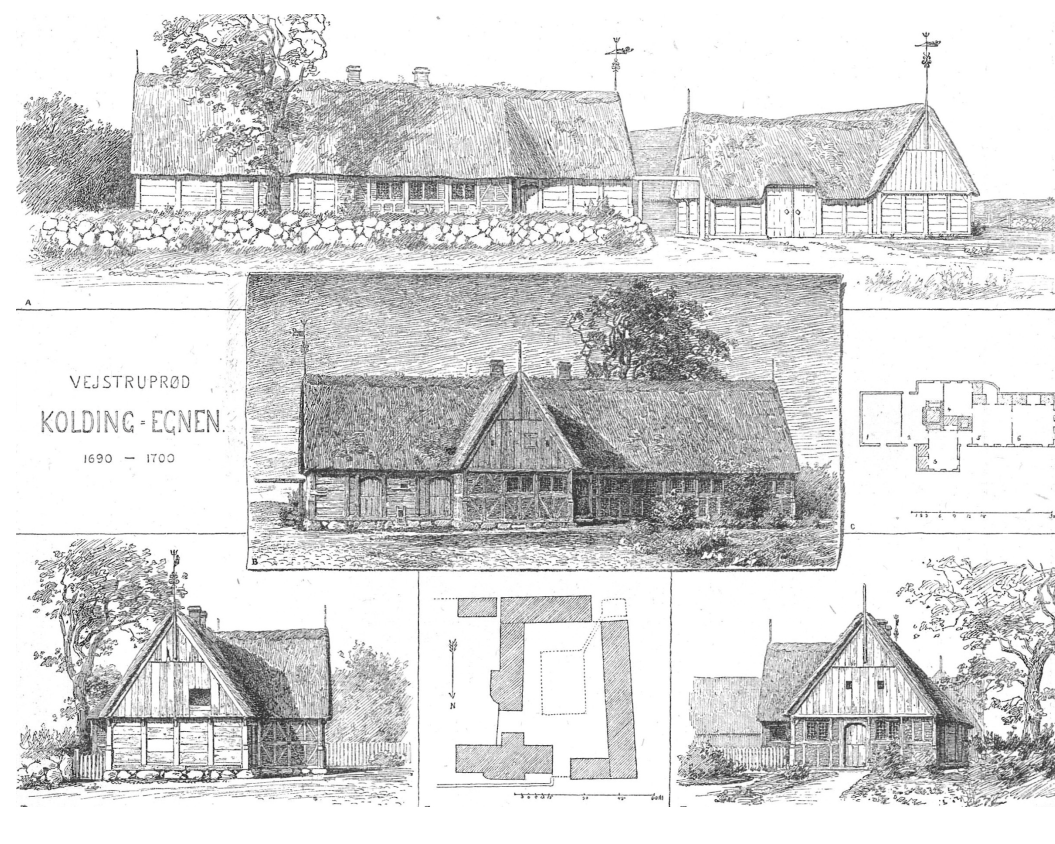

Fig. 2.

Gården fra Vejstruprød syd for Kolding. På Kolding-egnen og i det østlige Sønderjylland blev der bygget med bulvægge frem til 1800. Efter R. Mejborg 1888.

The farm from Vejstruprød, south of Kolding. In the vicinity of Kolding especially and the rest of Eastern South Jutland, horizontal plank walls were still been built up until 1800.

Steensbergs udgravning af Pebringegården i 1938-1939 (Steensberg 1952, 213). Også i Klemmenstrup mellem Køge og Herfølge blev syldsten og jordgravede stolper anvendt i kombination i 17. årh. (Rasmussen 1990, 40).

I sin afhandling *Bondegårde i Skast Herred 1636-1760* fra 2004 har Henrik Vensild på baggrund af den næsten ubrudte række af herredets tingbøger påvist, at der findes efterretninger om jordgravede stolper efter svenskerkrigene 1657-60. Så sent som i 1695 nævner et syn af en gård i Jerne, at stolperne er rådne, og at der ingen syld er under, men at de gamle kan tjene til syld dvs. som fodtømmer anbragt direkte på jorden (Vensild 1994, 58). Det er altså ikke alene i de skovrige områder på Kolding-egnen og i Sønderjylland, men også i det generelt skovfattede Vestjylland, at den ældre byggeskik blev fortsat længe efter middelalderens afslutning. Vensild mener, at syldstensbyggeriet kun var dominerende i Skast Herred en ganske kort periode i anden halvdel af 18. årh. indtil de fleste gårde var grundmurede o. 1800 (Vensild 2004, 97-91).

I Østdanmark tyder det arkæologiske materiale på betydelige forskelle mellem landsdelene. På Sjælland skete der efter alt at dømme en gradvis ændring fra en overvejende brug af jordgravede stolper o. 1200 til en overvejende brug af syld o. 1600. Anderledes forholdt det sig i Skåne, hvor de jordgravede stolper var dominerende i hele perioden (Rensbro 2003, 56). Hidtil har der i forskningen nok været en tendens til at overføre situationen fra Sjælland til det øvrige Danmark, hvorfor prognosen for bevaringsgraden i det åbne land bliver for negativ som helhed. (Klemensen 2003, 43; Kristiansen 2006, 480).

På baggrund af ovenfor nævnte eksempler er det rimeligt at antage, at jordgravede stolper var en ganske almindelig konstruktionsform i store dele af Danmark i 16. og 17. årh. Konstruktionsformen var formodentlig en fordel når bygningerne skulle rejses, for alt andet lige må det have været nemmere og mindre arbejdskrævende at rejse en binding, når den kunne stabiliseres umiddelbart i jorden. Den fortsatte brug af jordgravede stolper rejser en række nye problemstillinger i forhold til anvendeligheden af en middelalderlig hustypologi, idet periodens huse for en stor del ikke kan adskilles fra 16. og 17. årh. alene på baggrund af grundplanen (Rensbro 2003, 58). Ligeledes bør man i højere grad også fokusere på andre forklaringer i forhold til senmiddelalderens underrepræsentation i det arkæologiske materiale. En vigtig forklaring kunne være de store demografiske forandringer som følge af pestkatastrofen i 1350, som i sammenhæng med de senere epidemier formodentlig halverede den danske befolkning o. 1400 (Ulsig 1991, 42). Store mængder af akkumulerede ressourcer, herunder bygninger, lå uudnyttede tilbage, hvilket i kombination med den decimerede befolkning bevirkede, at det arkæologiske aftryk blev mindre (Søvsø in press).

Dateringen af de enkelte huse fra middelalderen såvel som tidlig moderne tid er på fladeudgravninger udfordret af en række metodiske vanskeligheder. Ofte vil det på baggrund af genstandsmaterialet kun være muligt at opnå meget brede dateringer. Det kan eksempelvis være svært at adskille 16. fra 17. eller endda 18. årh. i et almindeligt agrart genstandsmateriale, der som oftest består af keramik i form af køkkentøj. Det gør det ikke nemmere, at genstandsmaterialet tit er sparsomt eller endda helt fraværende. Anvendelsen af naturviden-

skabelige dateringsmetoder er ligeledes ikke uproblematisk. Dendrokronologiske dateringer af brønde kan være vigtige bidrag til en datering, men i de eksisterende landsbyer kan det være svært af koble dem til de enkelte gårdsfaser, hvis der er en intensiv aktivitet som følge af kontinuerlig bebyggelse i flere århundreder. Kulstof-14 metoden vil i samme tilfælde være uegnet især til dateringen af de yngste faser, da disse med stor sandsynlighed vil indeholde materiale fra de ældre aktiviteter. Metoden kan desuden ikke anvendes til nærmere dateringer i den problematiske periode mellem 1650 og 1960, hvor kalibreringskurven er næsten flad og hvor hver måling kan have flere mulige sandsynlighedsfordelinger. I forhold til den historiske landbebyggelse er det imidlertid væsentligt, om et hus med jordgravede stolper er før eller efter 1650. Det er derfor afgørende at de naturvidenskabelige dateringsmetoder anvendes systematisk og målrettet, hvor det er muligt i undersøgelserne af den middelalderlige og tidlige moderne landbebyggelse. Alternativt vil der på baggrund af de nuværende hustypologier kunne dannes et skævt billede af den bebyggelseshistoriske udvikling og fluktuationerne i det agrare samfund. Endelig kan man spørge om arkæologien i almindelighed kan bidrage med væsentlige nye informationer efter midten af 17. årh., hvor det historiske kildegrundlag er omfattende i form af udskiftningskort, markbøger, jordbøger, synsforretninger og de etnologiske bondegårdsundersøgelser. Den historiske kulturgeografiske metode er imidlertid retrospektiv i sin karakter, hvorfor den har tendens til at understrege kontinuitet (Porsmose 1991, 192). Arkæologien har derimod helt anderledes gode muligheder for at påvise diskontinuitet og oprindelse. Dertil har arkæologien den egenskab, at den akkumulerer nyt materi-

ale. De tre lokaliteter i denne artikel er udført inden for rammerne af nødarkæologien og som almindelige fladeudgravninger. På trods af det kan de hver især bidrage med nye informationer om hustyper samt gårds- og landsbystruktur i tidlig moderne tid.

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg – ”middelalderlige” hustyper efter 1650

Tjæreborg ligger i den nordligste del af vadehavsregionen og er en af egnens adelsbyer, hvor der er fundet bebyggelse fra alle perioder siden yngre stenalder. I Christian V's matrikel fra 1688 opgives byen til 24 gårde og 19 huse, og omkring 1820 bestod Tjæreborg af mere end 30 relativt jævnt store gårde fordelt på Tjæreborg Østerby og Tjæreborg Sønderby (Kusk 1977, 175 ff.). Førstnævnte strakte sig mere end 700 meter mod øst fra kirken, mens rækken af gårde i Tjæreborg Sønderby strakte sig næsten en kilometer langs Sønderbyvej ca. 500 m syd for kirken. I vikingetiden og middelalderen lå det middelalderlige Tjæreborg som minimum i Østerbyen, hvor museet i 1991 og fra 2005 til 2007 har foretaget flere udgravninger (ESM 1801, ESM 2321-1 til ESM 2321-5). Museet har ikke haft undersøgelser i Tjæreborg Sønderby (Siemen 1991 s. 80).

Da der i 2017 skulle etableres et regnvandsbassin med tilhørende rekreative områder, foretog museet en 2100 m² stor udgravning umiddelbart nord for kirkegården (SJM 629), hvor der på det ældste matrikelkort over Tierborg Byes Jorder fra 1820 lå to matrikler med tilhørende gårde. Udgravningen afdækkede den østlige del af matriklerne, mens den vestlige del var optaget af Tjæreborg Ældrecenter. Desuden var en del af den sydlige matrikel blevet inddraget til en udvidelse af kirkegården i de første

årtier af 20. årh. Den nordlige gård på matrikelkortet lå omtrent i kanten af udgravningsfeltet, ligesom størstedelen af den sydlige gård lå uden for feltet (fig. 3 og 7).

På sydsiden af Skolevej lå der indtil 1967 en mindre gård eller husmandssted, der var kendt som Den gamle Ulvegård (fig. 4), idet der i 1932 var bygget en ny Ulvegård på vejens nordside. At dømme efter fotografier var den gamle Ulvegård opført omkring

midten af 19. årh. Den var altså ikke nødvendigvis identisk med vinkelgården på det ældste matrikelkort, men den lå placeret omtrent samme sted. Gården, der er kendt siden første del af 17. årh. havde sit navn efter den familie, som fæstede der til Krogs-gård herregård fra 1637 til ca. 1778, og som bar tilnavnet Ulf. De to matrikler udgjorde oprindeligt én, men senest i 1730 var gården delt i to. Den sydøstlige del af den nordlige matrikel blev udstykket mellem

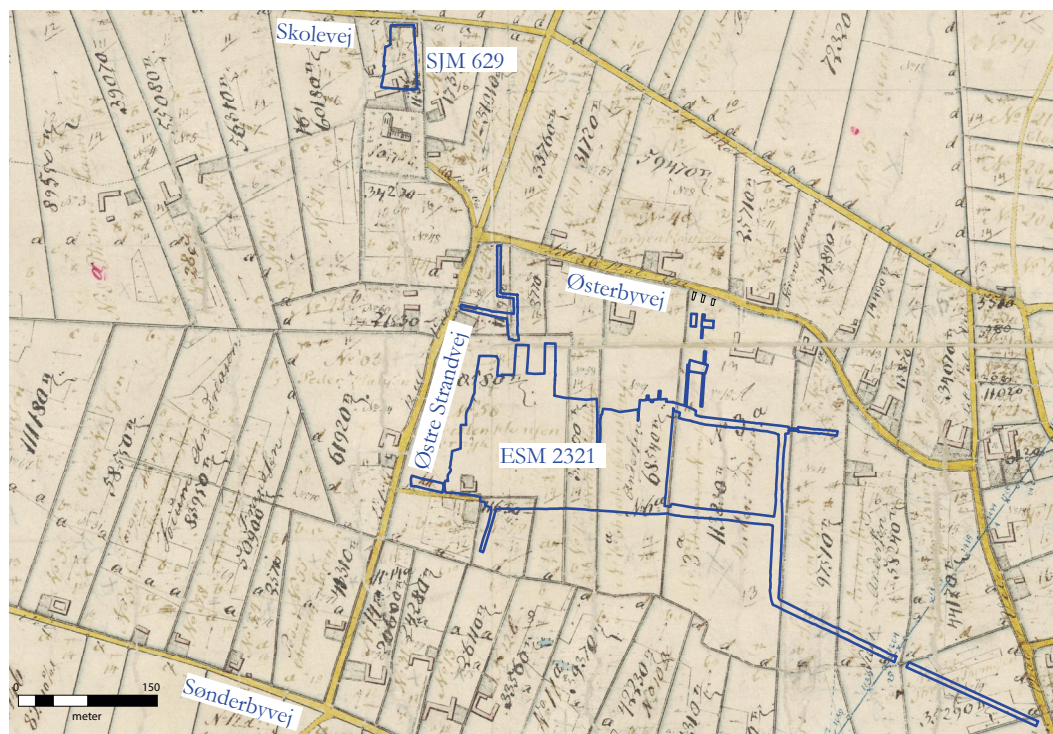

Fig. 3.

Udgravningen fra 2018 (SJM 629) nord for Tjæreborg Kirke på udsnit af det ældste matrikelkort fra 1820. I midten af billedet ses Tjæreborg Østerby, hvor det tidligere Esbjerg Museum har udført flere undersøgelser af bebyggelse fra vikingetiden og middelalderen (ESM 2321). Plan: Sydvestjyske Museer.

The excavation from 2018 (SJM 629) North of Tjæreborg parish church placed on a section of the oldest cadastral map from 1820. In the middle of the picture Tjæreborg Østerby, where the former Esbjerg Museum carried out a number of excavations of Viking and Medieval settlements (ESM 2321).

Fig. 4.

Den Gamle Ulvegård. Efter Kusk 1977.

The old "Ulvegård".

1881 og 1904, og der lå her et mindre hus indtil 1960'erne (Kusk 1977, 199-202). Den sydlige gård blev senere udskiftet, og på de høje målebordsblade ligger den ved Skolevej på den nordvestlige del af matriklen.

Den første Ulvegård

Der blev ved udgravningen fundet spor af fire, fritliggende huse (fig. 5), hvoraf kun to blev afdækket i deres fulde udstrækning. Tre af de fire huse var ét-skibede, mens det fjerde efter alt at dømme var en midtsulekonstruktion (Hus IV). Der var ikke stragtrifisk relation mellem husene, og alle kunne i princippet have fungeret samtidigt som dele af samme gårdsenhed. Kun Hus III bar tegn på en bygningshistorie i form af en mulig udskiftning eller forlængelse af husets østende. Bevaringsgraden var ikke bedre end ved tilsvarende udgravning i det åbne land, og der var ikke bevaret kulturlag eller spor af husenes indretning.

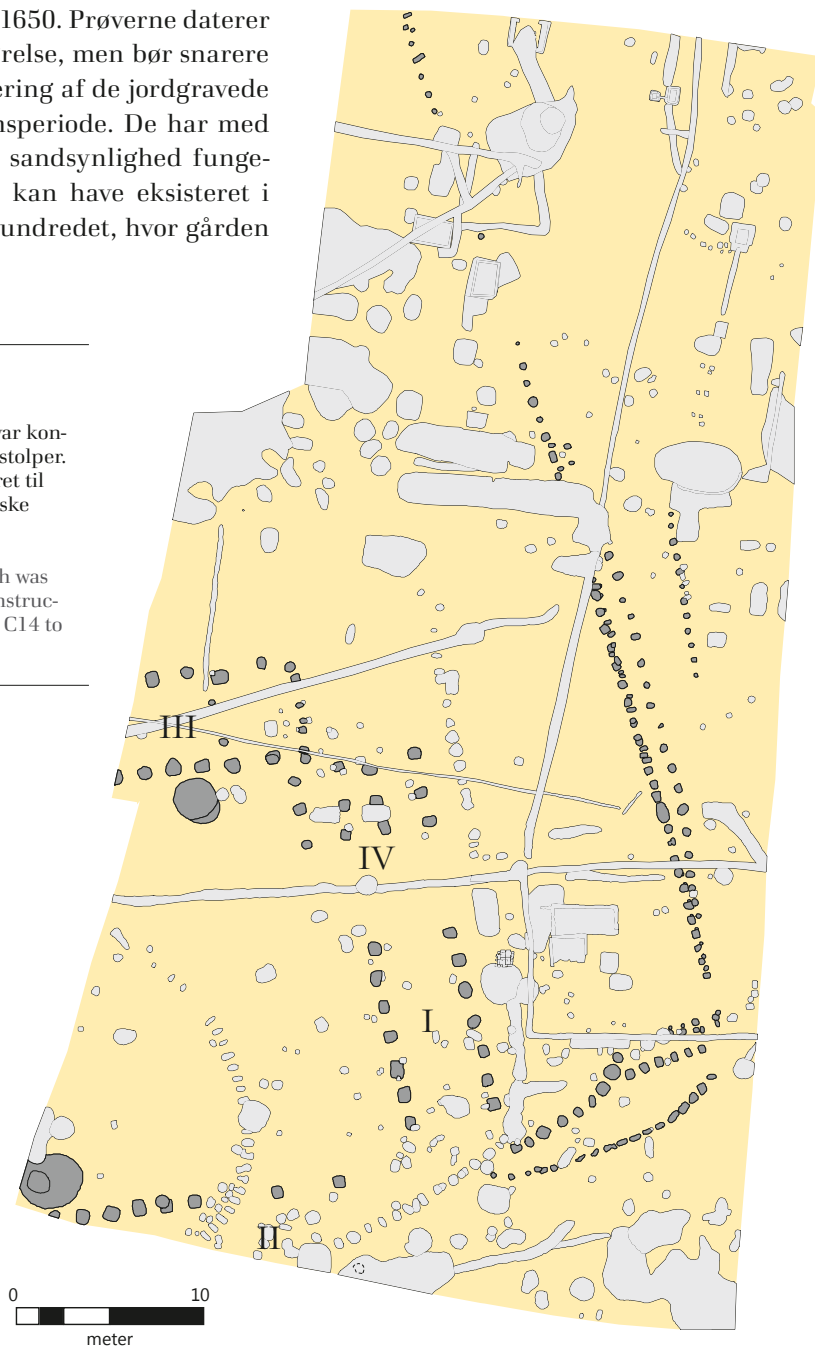
En stor del af udgravningsfeltet var optaget af aktiviteter fra 19. og 20. årh., mens der ikke blev fundet sikre spor af gårdene fra det ældste matrikelkort. Typologisk burde husene dateres til middelalderen, men det begrænsede fundmateriale af yngre rødgods, jydepotte og fajance antydede en senere datering. Det blev derfor forsøgt at kulstof-14 datere hus I, III og IV. Det arkæobotaniske materiale fordelte sig ujævnt, og der blev foretaget en, tre og fire dateringer fra henholdsvis Hus I, III og IV. Alle prøver bestod af brændt rug eller

byg, og alle havde flere mulige sandsynlighedsfordelinger fra midten af 17. årh. til midten af 20 årh., hvor kalibreringskurven er meget flad. Det var altså ikke muligt at datere prøverne nærmere end at de ikke var ældre end 17. årh., og med overvejende sandsynlighed efter 1650. Prøverne daterer næppe gårdens opførelse, men bør snarere opfattes som en datering af de jordgravede bygningers funktionsperiode. De har med andre ord med stor sandsynlighed fungeret efter 1650, men kan have eksisteret i første halvdel af århundredet, hvor gården

Fig. 5.

Den første Ulvegård, der var konstrueret med jordgravede stolper. Gården er kulstof-14 dateret til efter 1650. Plan: Sydvestjyske Museer.

The first "Ulvegård", which was built an earth fast post construction. The farm is dated by C14 to after 1650.

optræder i de skriftlige kilder. To brønde kunne have tilhørt gården, men der blev ikke fundet træ eller genstande, som kunne datere disse. Til husene hørte flere faser af hegn bevaret som tætstillede stolpehuller, der løb fra det sydøstlige hjørne af Hus I, hvorfra de lukkede gården mod sydøst og øst. De kan have været konstrueret som høje palisadeagtige hegn, hvor rummet imellem stolperne var udfyldt med vidjer eller reb, som det kendes fra periodens illustrationer (fig. 6). Denne hegnstype er sandsynligvis karakteristisk for 16. og 17. årh., da museet har fundet dem i flere tilfælde i kombination med aktiviteter fra perioden. Den kraftige hegnskonstruktion udgør arkæologisk en anderledes klar afgrænsning end tilfældet er i middelalderen, hvor toftegrænserne i bedste fald findes bevaret som systemer af grøfter, hvis relation til de enkelte huse

Fig. 6.

Udsnit af Franz Hogenbergs prospekt af Kolding fra 4. bind af George Brauns atlas Civitates orbis terrarum fra 1588. I udkanten af byen ses en ekstensiv bebyggelse med et agrar tilsnit afgrænset af høje hegn bestående af tætstillede stolper som i udgravningen i Tjæreborg. Efter original i Det Kongelige Bibliotek.

A section of Franz Hogenbergs prospect of Kolding from the 4. volume of George Brauns Atlas Civitates orbis Terrarum from 1588. On the edge of the town, there are extensive settlements of an agrarian character separated by high barriers made with closely spaced posts, as seen in the Tjæreborg excavation.

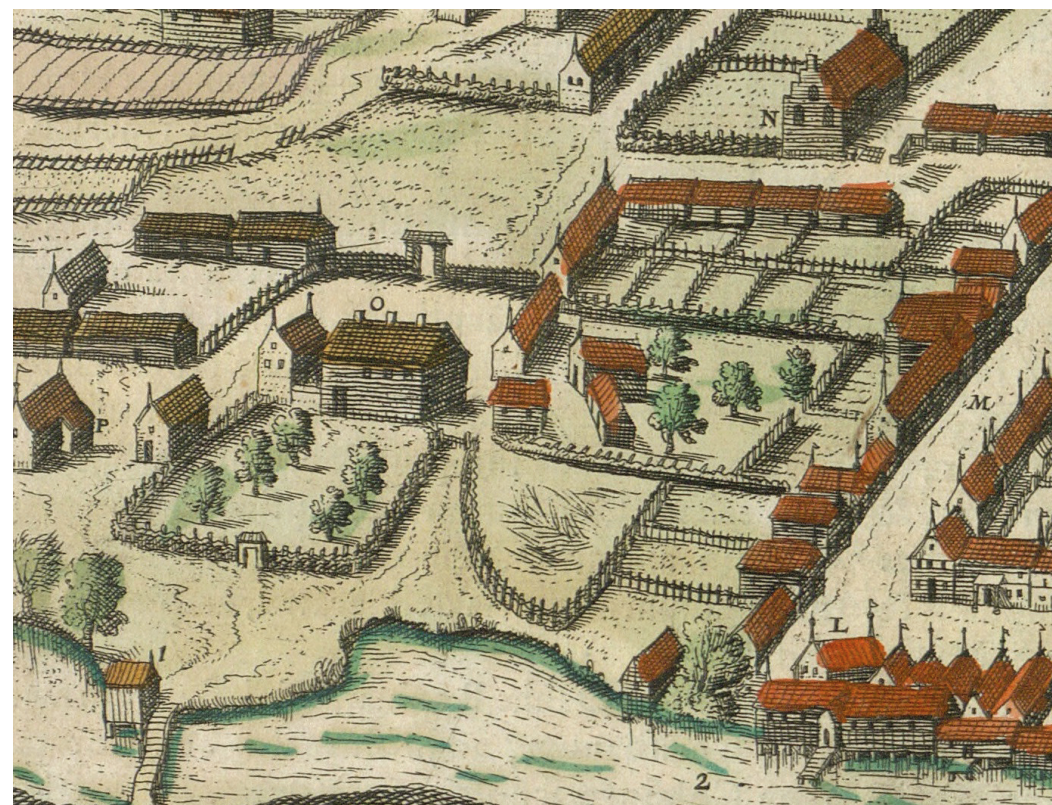

Fig. 7.

Den første Ulvegård med blå på udsnit af det ældste matrikelkort. Plan: Sydvestjyske Museer.

The first "Ulvegård" highlighted in blue on a section of the oldest cadastral map.

som oftest er uklar. Husenes og hegnenes orientering svarede nogenlunde til den sydlige gård på det ældste matrikelkort, uden at bygningerne dog lå præcist over hinanden (fig. 7). Da hegnene løb på tværs af matrikulering på kortet, må den sydlige gård være ældst. Dette understreges af den mindre vinkelbygning på den nordlige matrikel, som ligger i umiddelbar forlængelse af Hus III og med en orientering svarende til den sydlige gårds øvrige huse.

Bygningen må altså være en rest af den ældre gård, som stod tilbage efter delingen. Intet tydede på, at der havde ligget en gård på stedet før 17. årh., hvilket indikerede, at Tjæreborg blev omstruktureret eller ekspanderede i renæssancen, mens tiderne var gode. Havde det ikke været for de få genstande og kulstof-14 dateringerne, ville gården og derved matrikelstrukturen være dateret til middelalderen på baggrund af hustypologien. Dette viser nødvendigheden af en systematisk anvendelse af kulstof-14 metoden i dateringen af middelalderlige huse, så snart de metodiske omstændigheder tillader det.

Vilslev – den firlængede gårds oprindelse

I forbindelse med byggeriet af et nyt enfamiliehus og med tilskud fra Slots- og Kulturstyrelsen blev det i 2016 for første

gang muligt at foretage en arkæologisk udgravning inde i det nuværende Vilslev (SJM 506), der ligger på nordsiden af Kongeåen. Det var sandsynligvis mølledrift, som var årsagen til, at Wilsleff blev nævnt så tidligt som i 1231 i Kong Valdemar II's Jordebog (Bøcher 1944, 74-79). Vilslev er dog med sikkerhed et par hundrede år ældre, for i 1986-87 undersøgte antikvar Stig Jensen flere huse fra sandsynligvis 11. og 12. årh. i engene sydvest for Vilslev Kirke (ASR 491). Disse var forladt på Kong Valdemar II's tid, hvor landsbyen formodentlig var flyttet til sin nuværende placering (Jensen 1987). Udgravningsfeltet fra 2016 lå centralt placeret i landsbyen 100 m øst for Vilslev Kirke og med præstegården som nabo. På det ældste matrikelkort over Vilslev By fra 1820 (fig. 8) ligger der en firlænget gård på matriklen. Denne strakte sig på dette tidspunkt helt til Kongeåen, som indtil sin udretning i 1940 havde et nordligere forløb

end i dag. Udgravningsfeltet udgjorde blot 1200 m² af den oprindeligt 5800 m² store matrikel, så sandsynligheden for, at det ville være muligt at udgrave hele gårde fra middelalderen var lille. Det var imidlertid museets forventning, at udgravningen ville give nye informationer om, hvornår området blev bebygget, og hvornår den firlængede gård på matrikelkortet lagde sig fast.

Fig. 8.

Udgravningsfeltet fra 2016 (SJM 506) på baggrund af det ældste matrikelkort over Vilslev By fra 1820. I bunden af billedet ses den ældre undersøgelse ASR 491 fra 1986-87. Plan: Sydvestjyske Museer.

The excavation area from 2016 (SJM 506) set against the background of the oldest cadastral map of Vilslev from 1820. At the bottom of the picture an older excavation ASR 491 from 1986-87 can be seen.

Ved den indledende afgravning af muldlaget (fig. 9) stod det hurtigt klart, at området havde været bebygget i flere hundrede år, hvorfor undergrunden var gennemgravet af stolpehuller, grøfter, affaldsgruber, brønde og ganske mange begravede dyr. Sidstnævnte tilhørte for en stor del det husmandssted, som havde ligget på grunden i 20. årh., og som blev revet ned i forbindelse med det nye husbyggeri. Alle nedgravningerne blev opmålt, hvorefter arkæologernes arbejde bestod i at adskille de forskellige perioder og udskille stolpehullerne fra de forskellige huse i løbet af de to til tre uger, som var afsat til udgravningen. Der var ikke bevaret kulturlag i væsentlig grad, hvilket er den almindelige situation i landsbyerne langs vadehavet. I stedet finder man et kraftigt, strukturløst muldlag, hvilket formodentligt skyldes, at der med mellemrum er sket en bearbejdning af jorden f.eks. i forbindelse med havebrug.

Meget tydede på, at området havde været bebygget allerede i jernalderen, men de mange aktiviteter fra senere perioder slørede billedet så meget, at det ikke var muligt at udskille eventuelle huse. De tydeligste spor efter jernaldermennesker var fundet af et næsten intakt hankekar fra yngre romersk eller ældre germansk jernalder (150-530 e.Kr.). Karret blev fundet i en dyrebegravelse fra 19. eller 20. årh., hvorfor det må være gravet op i den forbindelse, før det igen blev kastet tilbage i jorden. Der blev fundet mindst fem huse fra middelalderen (fig. 10), som blev dateret på baggrund af de stratigrafiske iagttagelser og enkelte fund af kugle- og stjertpote. Ingen af husene havde i kraft af deres indbyrdes placering og datering tilsyneladende fungeret samtidigt, hvorfor de udgjorde mindst fire generationer af gårde. Området var med sikkerhed bebygget i 14. årh., men det var ikke muligt at afgøre præcist, hvornår den

første gård blev opført på stedet. Der blev gjort fund af keramiktypen Paffrath, som indikerede, at det kunne være sket allerede i 12. årh. Et forsøg på kulstof-14 datering af bygningerne blev fravalgt på grund af de omfattende aktiviteter på stedet.

Det yngste stolpebyggede hus, Hus I, var det bedst bevarede og mest interessante hus i udgravningen. Det havde afløst det 28 m lange Hus V (fig. 11), som formodentlig var fra senmiddelalderen eller renæssancen, da det indeholdt et enkelt skår af jydepotte. Hus I, der var næsten 7 meter bredt, bestod af tre faser (Ia, Ib og Ic). I sin første fase udgjorde huset et ca. 20 meter langt salshus med svagt buede langvægge og en kvist omtrent midt på den sydlige langside (fig. 11). Senere blev huset fuldstændig fornyet (fase b) efter stort set samme grundplan, men med et muligt ekstra fag eller to mod vest (i alt 13 fag). Der var bevaret spor efter en del af husets inventar. Bl.a. bunden af et ildsted med tilhørende glødegemme eller askegrav i den sydvestlige del af huset (fig. 12). Ved det nordlige vægforløb lå der i den vestlige del af huset ligeledes et svaleskab i form af bunden af en nedgravet tønde, der var isoleret med klægler på ydersiden. Husets køkken og bryggers havde altså ligget i vestenden. En stor del af fundmaterialet i form af skår af jydepotte og stjertpote blev da også fundet i dette område, foruden en koncentration i det nordøstlige vægforløb, hvor der desuden blev fundet et skår af klart, grønt vinduesglas. Endnu et skår af vinduesglas blev fundet i det sydøstlige vægforløb. Det var desværre vanskeligt at udskille yderligere spor efter skillevægge og inventar på grund af den intensive aktivitet i udgravningsfeltet. Fundenes spredning samt den midterplacerede kvist sandsynliggjorde, at det var et rent salshus. Der måtte som minimum have været indgang til huset via kvisten, hvor der var en åbning i vægggrøft-

ten mod både øst og vest. Tilstedeværelse af en vægggrøft tydede på, at kvisten har været en ren trækonstruktion enten bygget med stavplanker eller bulfjæl. Husets stolpehuller indeholdt en del fragmenter af teglsten i munkestensformat, hvilket tydede på, at en del af bindingsværkets tavler var murede. I sin tredje fase (fig. 12) blev huset udvidet ca. 10 m mod vest. Udvidelsen kunne have fungeret som fæhus dvs. kostald, og der blev ikke gjort genstandsfund i denne del af huset. Som for de middelalderlige forgængere var det ikke muligt at afdække hele renæssancegården, og den tilhørende ladebygning skulle sandsynligvis søges udenfor udgravningsfeltet mod nord, hvor der lå flere forløb af kraftige stolpehuller langs feltkanten. Mod vest var matriklen sandsynligvis lukket af et palisadehegn, som blev delvist afdækket ved den vestlige feltkant. Ingen af brøndene i feltet tilhørte hus I. Den ældste, der var bevaret som tre skifter af kampesten, tilhørte sandsynligvis gården på matrikelkortet. Det var ikke på

Fig. 9.

Udgravningssituationen i Vilslev. Der var ikke bevaret intakte kulturlag inde i landsbyen, men blot strukturløse, humøse lag. Foto: Sydvestjyske Museer.

The excavation from Vilslev. There were no intact cultural layer deposits within the village, just structureless, humus rich layers.

baggrund af genstandsfund muligt at datere huset nærmere end 16. eller 17. årh. Årsagen til, at huset blev fornyet efter næsten samme grundplan kunne være stormfloden i 1634, hvor vandet stod tre alen over gulvet i Vilslev Kirke (Danmarks Kirker, 3149). Terrænet ved udgravningen ligger ligesom kirken mellem 4 og 4,5 m o. DNN, hvorfor vandmasserne må have ramt gården i en højde af to meter.

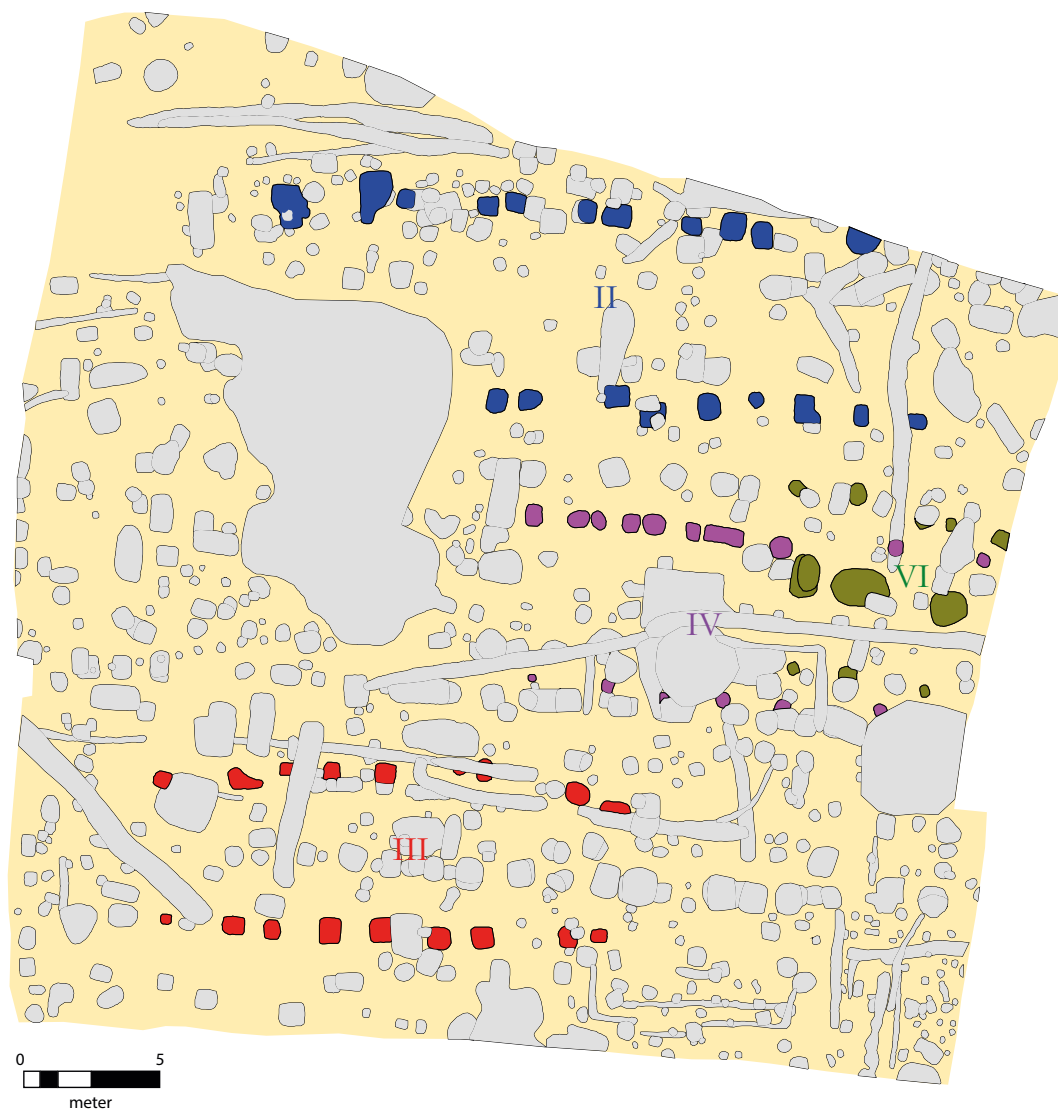

Fig. 10.

Der blev fundet spor af minimum fire, middelalderlige huse, der sandsynligvis repræsenterede fire generationer af gårde. Udgravningssituationen var kompliceret p.g. en intensiv aktivitet som følge af, at området havde været bebygget siden 14. årh. og muligvis så langt tilbage som 12. årh. Plan: Sydvestjyske Museer.

There were traces of at least four medieval houses, which probably represent four generations of farms. The excavation situation was complicated by intensive settlement activity dating back to the 14th and possibly also the 12th century. Plan: Sydvestjyske Museer.

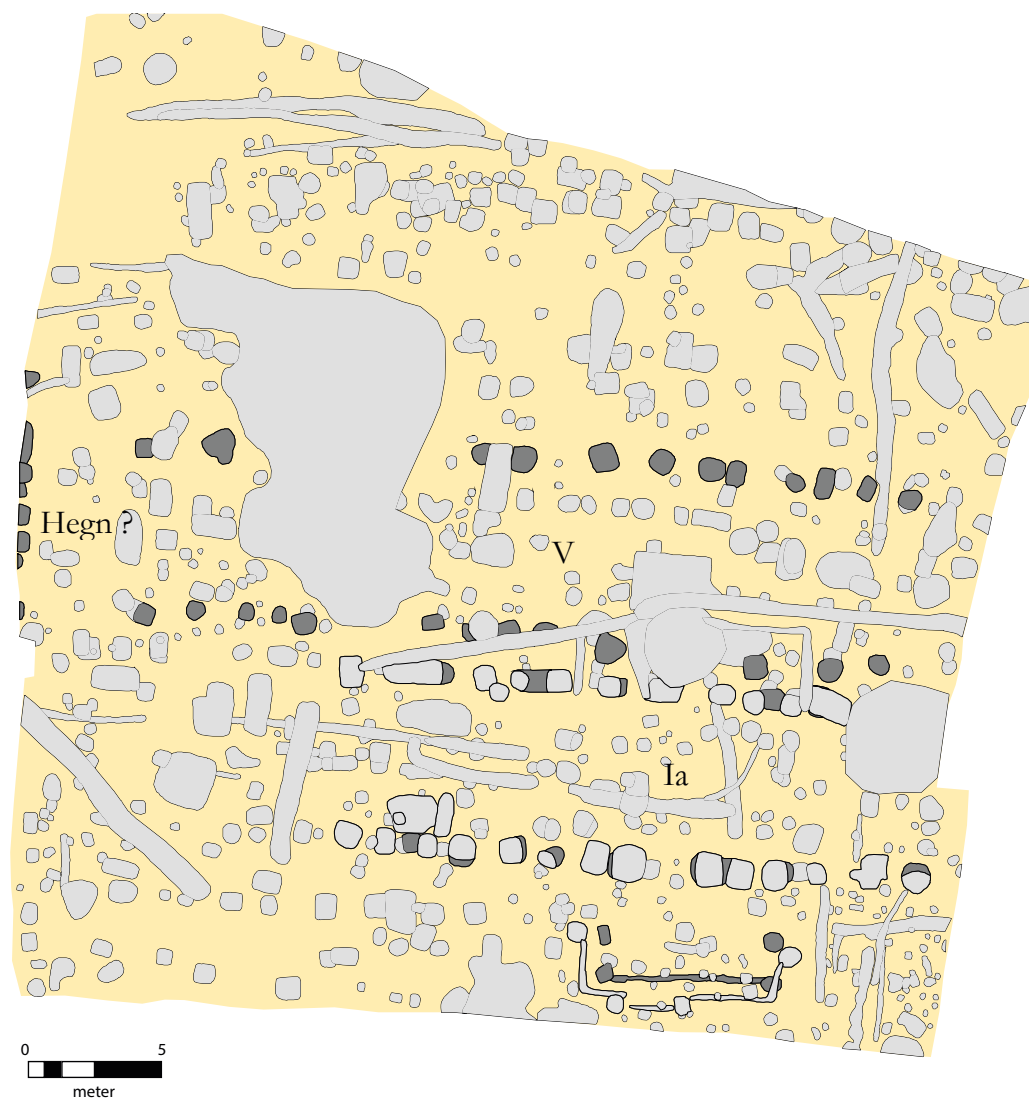

Fig. 11.

Hus Ia, der var ret forstyrret, fordi det blev fornyet efter næsten samme grundplan (Ib). Huset blev dateret til 16. eller 17. årh. på baggrund af fundsammensætningen. Umiddelbart nord herfor lå hus V, der formodentlig udgjorde den umiddelbare forgænger dateret til 15. eller 16. årh. Plan: Sydvestjyske Museer.

House Ia, which was quite disturbed, due to its renewal on nearly the exact same floorplan (Ib). The house was dated to the 16th or 17th century on the basis of the finds material. Just to the North lay house V, which probably represents the penultimate predecessor dated to the 15th or 16th century. Plan: Sydvestjyske Museer.

Fig. 12.

Hus I i sin yngste fase med tilbygningen Ic. Plan: Sydvestjyske Museer.

House I in its youngest phase with the extension Ic. Plan: Sydvestjyske Museer.

Den firlængede gårds oprindelse

Hus I havde flere lighedspunkter med de ældste bevarede gårde i vadehavsområdet, der udover at være opført i grundmur er karakteriseret ved at have stalden i forlængelse af stuehuset og indgang på læsiden af huset dvs. mod syd, hvor der ofte sidder en spids frontkvist eller arkengaff (Dragsbo 2006, 5). Den nærmeste kendte parallel er imidlertid salshuset på gården fra Vejstruprød syd for Kolding fra slutningen af 17.

årh. (fig. 2), der havde fæhus i salshusets vestligste del og i lighed med huset i Vilslev både kvist og indgang fra syd. Kvisten samt den østlige del af huset var i slutningen af 19. årh. indrettet som stuer, mens bryggeret lå mod fæhuset. Huset fra Vejstruprød var opført i bindingsværk på syld med kombineret bulfjæl og murede tavl. Selvom der i Vilslev var kontinuitet tilbage til højmiddelalderen, synes gårdstrukturen på det ældste matrikelkort, i lighed med Den

Fig. 13.

Hus Ic i Vilslev opført i 17. årh. på baggrund af det ældste matrikelkort fra 1820. Det tætte sammenfald med den sydlige længe på kortet sandsynliggør, at Hus Ic var udgangspunktet for den firlængede gård, der i sin oprindelige form formodentlig også bestod af en nordlig længe. Langs den nordlige feltkant lå der nemlig en række stolpehuller, som ikke kunne relateres til de øvrige huse i udgravningen. Plan: Sydvestjyske Museer.

House Ic in Vilslev built in the 17th century seen against the background of the oldest cadastral map from 1820. The close correlation with the southern building on the map makes it probable, that house Ic was the original building wing of the later four wing farmstead, which in its original form probably also had a northern building wing. Along the northern edge of the excavation area, there was a row of post-holes, which could not be related to the other houses of the excavation.

Gamle Ulvegård i Tjæreborg at have sin oprindelse i renæssancen. Sammenholdes opmålingen med det ældste matrikelkort ses et næsten nøjagtigt sammenfald mellem Hus Ic og den firlængede gårds sydlige længe, hvorfor den må udgøre det oprindelige udgangspunkt i mulig sammenhæng med en nordlig længe (fig. 13). Ved den nordlige feltkant ser man nemlig et nøjagtigt sammenfald mellem matrikelkortet og et forløb af stolpehuller, der indiker, at den tilhørende lade ligger lige uden for feltet. Det er uvist, om Hus Ic i begyndelsen af 1800-tallet endnu stod som bindingsværk, og der blev ikke fundet sikre spor efter den vestlige og østlige længe, som sandsynligvis har stået på syld eller været i grundmur, som det var normalt i 18. og 19. årh. Tjæreborg og Vilslev er begge adelbyer karakteriseret ved store ejerlav med en dertilhørende stor bebyggelse med lang kontinuitet. Det sidste eksempel, Ravnsbjerg, kan i modsætning hertil karakteriseres som en torp bestående af et lille ejerlav med en tilhørende lille bebyggelse. Torp-bebyggelserne i Sydvestjylland er præget af et diskontinuerligt bebyggelsesmønster (Søvsø in prep.).

Ravnsbjerg – den forsvundne gård

Ravnsbjerg nævnes første gang i 1460, hvor Mette Jeipsdatther af Hasselager (ved Aarhus) sælger alt sit øde gods i ejerlavet til Erik Kristjernssøn af Silkeborg. Han er to år senere part i et forlig om fordelingen af nogle agre og enge i Ravnsbjerg. Syv mand mødtes da på Ravnsbjerg Mark, heriblandt præsterne i Guldager og Bryndum samt væbner Pether Munk (Lange) til Krogs-gård. De når i god ro og orden frem til, at Bertel Pedersen af Ghesing (naboerlavet Gjesing) skulle beholde alle de enge, som lå syd for "enke-huset". Samtidig blev Erik Kristjernssøns toft stenet og stablet, mens de enge og agre, som var tilbage, skulle deles lige imellem dem (Nielsen 1862, 211).

På det ældste matrikelkort over Ravnsbjerg Mark fra 1785 (fig. 14) består landsbyen af blot fem, mindre gårde. I 1820 var den nordligste gård flyttet over på den anden side af Guldagervej, mens nabogården var flyttet til sin nuværende placering (tilføjet som sorte bygninger på kortet).

Fra 2015-2017 blev markerne umiddelbart øst for de oprindelige gårde udstykket til nye parcelhusgrunde af en privat bygherre, hvorfor museet foretog en i alt 11.000 m² stor udgravning (SJM 385). Udgravningen lå på en sydvendt skråning af sand og grus på kanten af det eng- og vådområde, som ses på det ældste matrikelkort. Allerede i senneolitikum havde bakken været bebygget i form af i alt ni huse. Der var desuden spor af aktivitet fra mesolitikum i form af spredte, meget udvaskede stolpehuller imellem den middelalderlige bebyggelse, og i et af disse stolpehuller blev der fundet en tværpil. Udover et enkelt hus fra yngre bronzealder var området ubebygget indtil middelalderen.

Der blev fundet syv formodede middelalderlige huse, der sandsynligvis udgjorde fire mindre gårde (A, B, C og D), som enten repræsenterede fire faser af samme gård eller eventuelt to gårde i et ulige antal faser (fig. 15). Et par af gårdene kunne dateres relativt i forhold til hinanden, men en kronologisk faseinddeling var ikke mulig pga. det meget begrænsede fundmateriale, som blot udgjorde ét enkelt skår af kuglepotte og ét større fragment af munkesten. Begge blev fundet i Gård A's nordlige hus (Hus I), der havde let buede langvægge i to faser. Husets grundplan tydede umiddelbart på en datering til tidlig- eller højmiddelalder (1050-1350), men munkesten er usædvanlige at finde i relation til almindelig landbebyggelse førend renæssancen. Heldigvis indeholdt stolpehullerne ganske meget

brændt korn, der blev kulstof-14 dateret ved tre prøver af henholdsvis byg og rug. To af prøverne havde et dateringsinterval fra de sidste årtier af 12. årh. til sidste fjerdedel af 13. årh., mens den sidste havde et dateringsinterval fra sidste fjerdedel af 13. årh. til 15. årh.³ Prøverne var udtaget fra den yngste fase, hvorfor de sandsynligvis repræsenterede husets samlede funktionsperiode, omfattende dele af både 13. og 14. årh. Huset må dermed repræsentere et tidligt eksempel på anvendelsen af teglsten i den middelalderlige landbebyggelse formodentlig i konstruktionen af fast

inventar, idet den var redeponeret i husets yngste fase. De resterende huse indeholdt kun ganske lidt brændt materiale. Kun Hus VII i Gård C indeholdt egnet materiale i form af to bygkerner, hvoraf det ene havde et snævert dateringsinterval fra første til sidste fjerdedel af 13. årh. Den anden prøve havde et dateringsinterval fra midten af 12. til midten af 13. årh.⁴. Dermed var det sandsynligt, at Gård C udgjorde den umiddelbare forgænger til Gård A. Gård C bestod udover Hus VII formodentlig også af Grøft B, der fra husets vestgavl strakte sig 44 meter mod nord, før den drejede

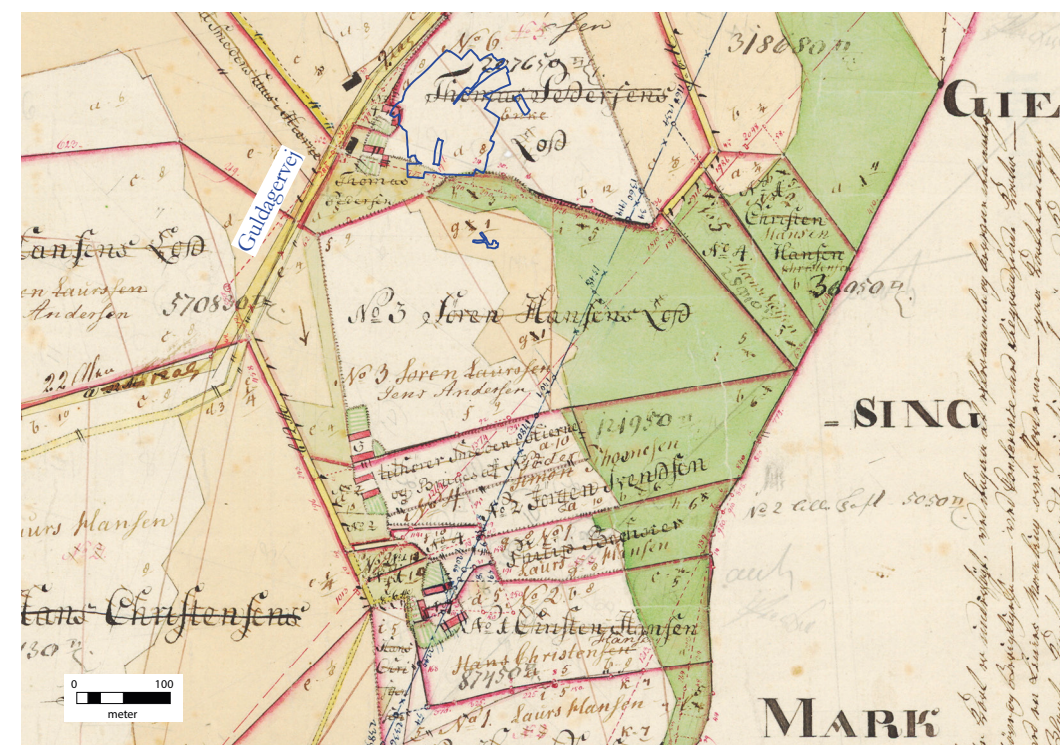

Fig. 14.

Udgravningerne SJM 385 fra 2015 og 2017 på udsnit af det ældste matrikelkort over Ravnsbjerg Mark fra 1785. Landsbyen bestod på det tidspunkt blot af en håndfuld gårde. Plan: Sydvestjyske Museer.

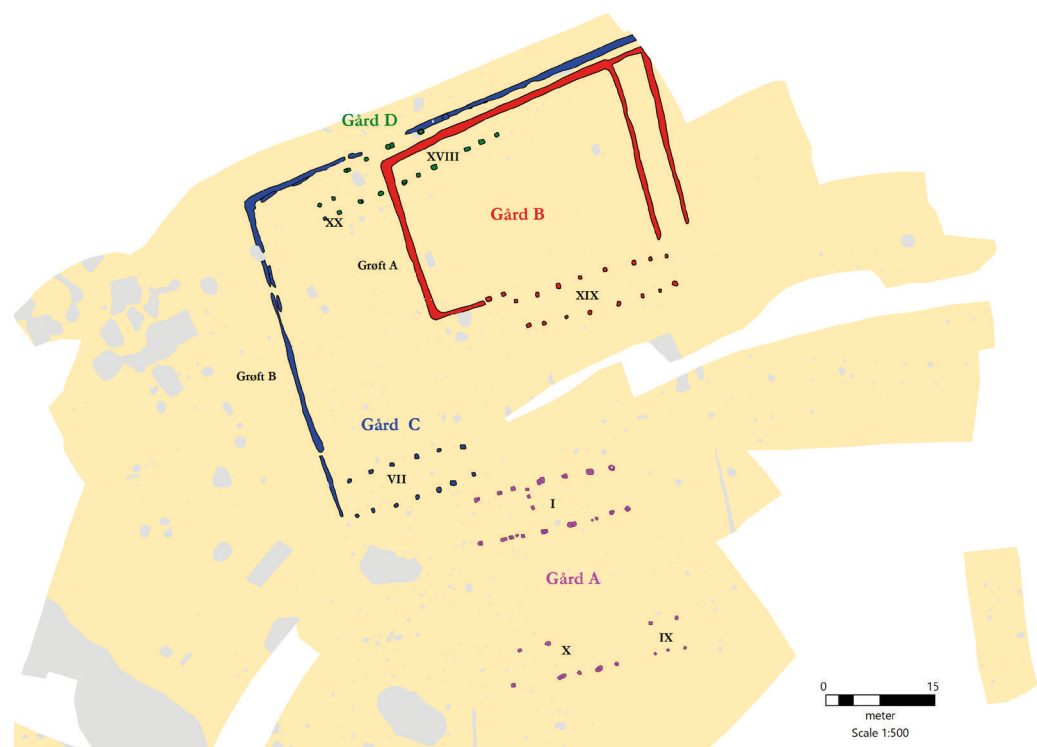
The excavations SJM 385 in 2015 and 2017 seen against a section of the oldest cadastral map of Ravnsbjerg Mark from 1785. The village at that time consisted of just a handful of farms.

i nordøstlig retning og fortsatte ud af udgravningsfeltet. Grøften var stratigrafisk yngre end Gård D, der bestod af salshuset XVIII og det mindre, næsten kvadratiske Hus XX. Hus XVIII adskilte sig fra de øvrige huse ved sine rette langsider, og kan have været det ældste af de middelalderlige huse. Gård B bestod af Hus XIX og Grøft A, der afgrænsede et område på ca. 900 m² nord for huset. Ud for husets nordvestlige hjørne lå et stolpepar med en indbyrdes afstand på cirka to meter. Stolpehullerne lå i direkte forlængelse af Grøft A, hvorfor de med al sandsynlighed fungerede som port-stolper til det aflukkede område nord for huset. Det var desværre ikke muligt at datere Gård B, men den havde ikke fungeret samtidigt med Gård D og C. De fire gårde udgjorde formodentlig fire generationer af den samme gård eller alternativt tre generationer, hvorefter den deles i Gård A og B.

Fig. 15.

De formodede middelalderlige gårde, der ikke indeholdt genstandsfund udover et skår af kuglepote og et større fragment af munkesten. Begge blev fundet i Hus I, der blev kulstof-14 dateret til 13. og 14. årh. Plan: Sydvestjyske Museer.

The supposed medieval farms, which didn't contain any material finds apart from shards of a globular pot and a larger fragment of a medieval brick. Both were found in house I, which was C14 dated to the 13th and 14th century.

Syd for de formodede middelalderlige gårde blev der på kanten af engområdet fundet spor af et par usædvanlige små huse. De havde en anden orientering end de middelalderlige gårde, men var ligeledes konstrueret med jordgravede stolper. Det største af husene, Hus III, var blot 17,5 meter langt og mindre end fire meter bredt (fig. 16). Den vestlige del af huset, der var adskilt fra de øvrige ved en skillevæg af tætstillede stolper, havde tilsyneladende været en spærfagskonstruktion, mens den resterende del af huset havde været en midtsulekonstruktion. Det er en usædvanlig kombination i museets ansvarsområde, hvor der dog stort set ikke findes kendte eksempler på stående bøndergårde i bindingsværk. Et par kraftige stolper i det nordlige vægforløb indikerede, at huset havde indgang i tredje fag fra vest. Den østlige del af huset lod til at have været en mere åben et rums-konstruktion med to kraftige midtsuler og en lidt mindre midtsule ved østgavlen. Muligvis havde der været to portåbninger i nordvæggen, men da denne var dårligt bevaret, kunne åbningerne også være en tilfældighed. I husets nordøstlige hjørne var både væg- og gavlstolper samt en række korresponderende indvendige stolper udskiftet af flere omgange, hvilket tydede på, at der her var indrettet et mindre rum. Der blev fundet i alt seks skår af jydepotte jævnt fordelt i huset. Skårene var kun glittet på indersiden og skærven var meget lys, hvorfor de enten kunne være ujævnt brændt eller en tidlig type (Linnaa 2006, 82 ff.). Var sidstnævnte tilfælde kunne huset være så gammelt som 15 årh. Stolpehullerne indeholdt kun ganske lidt materiale, som var egnet til kulstof-14 datering. Der blev udvalgt tre prøver af henholdsvis forkullet el, forkullede museekskrement og forkullet rug. Det var ikke muligt at datere førstnævnte og den forkullede museekskrement blev dateret til 5600-5300 f. Kr.⁵, hvilket kunne forklares

ved den tidligere nævnte aktivitet fra mesolitikum. Den tredje datering faldt i det problematiske område efter 1650⁶ i lighed med dateringerne fra Den Gamle Ulvegård i Tjæreborg. Hus III havde samme orientering som det lille, étskibede Hus VIII, der lå 14 meter nord herfor (fig. 16). Hus VIII var blot 11,5 meter langt og fire meter bredt med jordgravede stolper. Det havde antageligt været opført i fire fag bindingsværk. To nedgravninger ved det nordlige vægforløb var formodentlig resterne af et vindfang, der markerede husets indgang. Inden for døren lå et diffust og lavt fyldskifte bestående af askeblandet sand og trækulsnister, der sandsynligvis udgjorde et slid i indgangsområdet. Der fandtes ingen indvendige stolper i huset, som kunne indikere nogen form for planløsning eller fast interiør, og der blev ikke gjort fund eller materiale egnet til kulstof-14 datering i husets stolpehuller. Den enkelte kulstof-14 datering og fundet af jydepotte tyder på en datering af gården til anden halvdel af 17. eller første halvdel af 18. årh., da bygningerne ikke optræder på det ældste matrikelkort fra 1785. Husene lå lige på kanten af engområdet, hvis afgrænsning på matrikelkortet blev genfundet i form af flere grøfter. En af grøfterne, som havde samme orientering som Hus III, indeholdt skår af jydepotte og et par lave brønde på grøfternes inderside indeholdt ligeledes jydepotte og yngre rødgods.

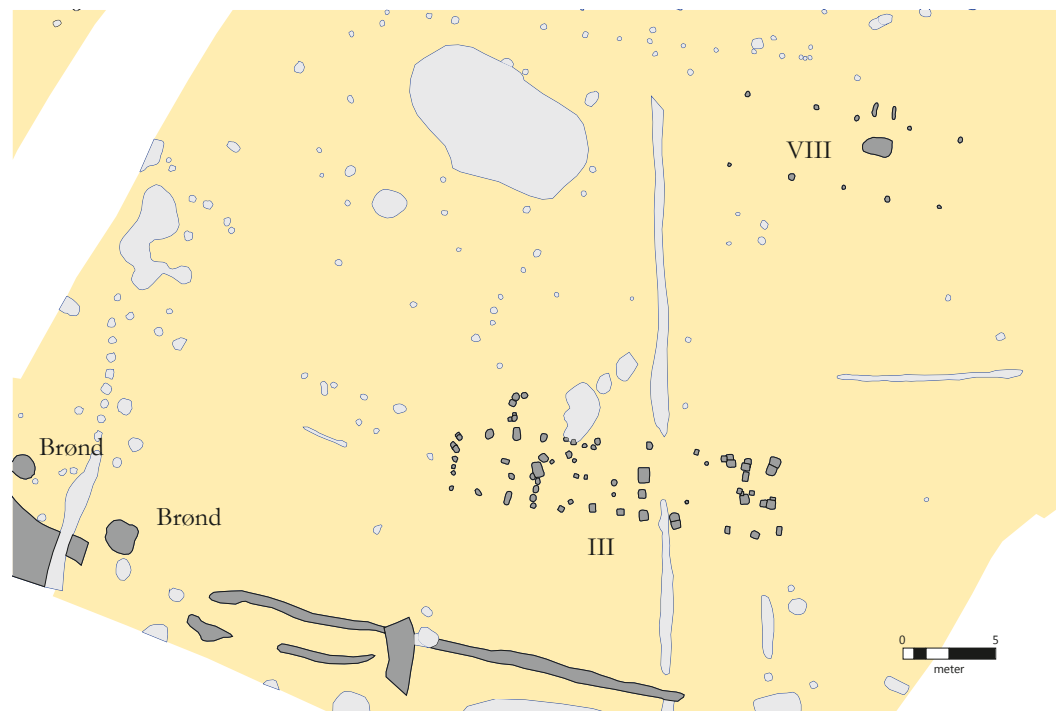
Den forsvundne gård

De to huse må tilsammen have udgjort en mindre gård med blot lidt mere end 112 m² under tag eller alternativt to generationer af et endnu mindre husmandssted. Til sammenligning var det middelalderlige Hus III fra samme udgravning ca. 150 m², mens Hus Ic i Vilslev var 250 m². Gårdens bygninger var derudover anderledes spinkle og irregulære i forhold til huset i Vilslev, der var sat

Fig. 16.

På kanten af et eng- og vådområde, der var afgrænset ved grøfter, lå to usædvanlige og små huse med jordgravede stolper, som formodentlig udgjorde en lille gård. Hus III, der indeholdt flere skår af jyddepotte, blev kulstof-14 dateret til efter 1650 på baggrund af én enkelt datering. Husene optræder ikke på det ældste matrikelkort fra 1785. Plan: Sydvestjyske Museer.

On the edge of a meadow and wetland area, which was demarcated by ditches, there were two unusual small houses with earthfast post constructions, which probably represent a small part of a larger farm. House III, which contained a number of shards from Jutish pots, was C14 dated to after 1650 on the basis of one date sample. The houses do not appear on the oldest cadastral map of 1785. Plan: Sydvestjyske Museer.

af kraftigt tømmer i en fast og tæt takt. Det er dermed sandsynligt, at den forsvundne gård i Ravnsbjerg repræsenterede de nedre sociale lag af periodens landbefolkning. Dette er i sig selv interessant, fordi deres dårligt byggede huse formodentlig sætter sig lige så få spor i arkæologien, som de selv gør i det skriftlige kildemateriale. Det er ikke lige til at forstå gården i Ravnsbjerg, da den ikke optræder på matrikelkortet. Er den en del af landsbyfælleskabet, eller er det en ødegård? Den tætte placering på engarealerne og vådområderne kunne

tyde på, at disse udgjorde en væsentlig del af gårdens ressourcegrundlag i form af dyrehold (fig. 17). De høje målebordsblade viser, at området har været anvendt til tørvegravning. Gården har tilsyneladende haft langt til nærmeste nabo, for det var ikke muligt af finde forgængere til den nordligste gård på matrikelkortet, ligesom det ikke var muligt at finde spor af gården selv. Denne havde formodentlig været opført i grundmur, for blot 10 meter derfra lå en velbevaret bondeteglovn fra formodentlig 18. årh. (fig. 17 og 18).

Fig. 17.

Den forsvundne gård angivet med blå på udsnit af det ældste matrikelkort fra 1785. Gården blev kulstof-14 dateret til efter 1650. Der blev ikke fundet spor efter den nordligste gård på kortet eller eventuelle forgængere. Gården på matrikelkortet havde sandsynligvis været opført i grundmur, for få meter derfra lå en velbevaret bondeteglovn fra formodentlig 18. årh. Plan: Sydvestjyske Museer.

The missing farm highlighted in blue on a section of the oldest cadastral map from 1785. The farm was C14 dated to after 1650. No traces were found of the northern farmstead on the map or any eventual predecessors. The farm on the cadastral map was probably brick built, as a few meters from the house were the well-preserved remains of a farm brick-kiln, most likely dating from the 18th century.

Konklusion

Kulstof-14 dateringen af den første Ulvegård i Tjæreborg til efter 1650 understreger, at det ikke er tilstrækkeligt alene at datere på baggrund af den middelalderlige hustypologi. Det er i årene fremover nødvendigt at arbejde målrettet med hustypologien ved systematisk anvendelse af naturvidenskabelige dateringsmetoder på fladeudgravninger, når det er metodisk hensigtsmæssigt. Den tidlige moderne

landbebyggelse er også i sig selv interessant og relevant at undersøge arkæologisk. Både undersøgelsen i Tjæreborg og Vilslev tydede på, at gårdsstrukturen på de ældste matrikelkort havde sin oprindelse i det 17. årh., selvom landsbyerne som minimum lå fast siden højmiddelalderen. De ældste matrikelkort indeholder formodentlig mange lag af strukturer af vidt forskellig alder, hvorfor den historiske kulturgeografi har brug for arkæologien til at korrigere for

Fig. 18.

Bondetegløvnen, der var bevaret i næsten to meters højde. Ovnens var sat af munkesten (28 x 12 x 6 cm) i krydsskifte med undtagelse af ydersiden ved de tre indfyringskanaler i forgrunden af billedet, som var sat af munkesten i Flensborg-lignende format (24 x 12 x 4,5 cm). Tegnenstenen i brændingen var af et moderne format (26 x 12 x 5,5 cm). Ovnens blev dateret til 18. årh. på baggrund af kombinationen af de forskellige teglstenformater samt fund af kridtpibe. Foto: Sydvestjyske museer.

The farms brick-kiln, which was preserved up to a height of nearly two meters. The kiln was laid with red medieval brick format (28 x 12 x 6 cm) in an English bond with the exception of the exterior of the three flue openings, which were laid with bricks in a Flensborg-like format (24 x 12 x 4,5 cm). The bricks in the firing chamber were a modern format (26 x 12 x 5,5 cm). The kiln was dated to the 18th century on the basis of a combination of the different brick formats and finds of clay pipes.

diskontinuitet. Ravnsbjerg er et godt eksempel på problemerne ved retrospektive fortolkninger af bebyggelsen på de ældste matrikelkort. Udgravningerne kunne påvise, at der var bebyggelse i Ravnsbjerg i højmiddelalderen, men indtil videre ikke bebyggelse fra senmiddelalderen, hvor landsbyen for første gang optræder i de skriftlige kilder. Selvom undersøgelsen er for lille til at nå til sikre konklusioner i

forhold til evt. diskontinuitet synes Ravnsbjerg væsentlig mere labil end de to andre eksempler, der repræsenterer adelbyer. Gården på det ældste matrikelkort havde i modsætning til gårdene i Tjæreborg og Vilslev ingen umiddelbare forgængere. Med mindre denne var gården på kanten af engene, der ville have været forsvundet for altid, hvis den ikke var konstrueret efter gammel skik med jordgravede stolper.

Litteratur

Bentsen, Lars Chr. 2010: "stolperne som er afrådnnet ved jordskillet" – en lille renæssancegård i Skonager. *Opdatering. Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum*, s. 156-162.

Bøcher, Steen B. 1944: *Vandmøller og andre vandkraftudnyttelser i Ribe Amt*. København.

Danmarks Kirker: Ribe Amt, s. 3109-3164.

Dragsbo, Peter 2006: *Sønderjyske gårde. Det Regionale Faglige Kulturmiljøråd*. Sønderjyllands kulturmiljøer – nr. 9. Aabenraa.

Henriksen, Mogens Bo 2003: Fynske hus- og gårdstomter fra middelalder og tidlig renæssance. *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*: 1-2, s. 67-99.

Jensen, Christian Axel 1914-16: Stolper og Suler. *Fortid og Nutid*, s. 60-77.

Jensen, Stig 1987: Gårde fra vikingetiden ved Gl. Hviding og Vilslev. *Mark og montre* 1986-87, s. 5-25.

Jeppesen, Torben Grøngaard 1981: Aastrup II – to sulehus fra middelalder og renæssance. *Fynske Minder*, s. 39-58.

Kancelliets Brevbøger. Vedrørende Danmarks Indre Forhold, 1551-1555. København 1885-86.

Kancelliets Brevbøger. Vedrørende Danmarks indre Forhold, 1576-1579. København 1900.

Klemensen, Marie Foged 2003: Bondehus fra tidlig middelalder i Jylland – fra et arkæologisk perspektiv. *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*: 1-2, s. 31-46.

Kristiansen, Mette Svart 2006: Renæssance, arkæologi – og bønder. *Renæssancens verden. Tænkning, kulturliv, dagligliv og efterliv* (red. Ole Højris & Jens Velle), Aarhus.

Kusk, Jens 1977: *Tvillingssogne af Geest og Marsk*: Sneum og Tjæreborg, bd. 2, s. 199-203.

Leen Jensen, Mads 2012: Levn fra en forsvunden landsby?: stolpebygget renæssancegård ved Ladegård. *Med graveske*

gennem Sønderjylland. Arkæologi på naturgas- og motervejstracé. Årbog for Museum Sønderjylland, s. 232-244.

Linnaa, Jette 2006: *Keramik, kultur og kontakter. Køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350-1650*, Højbjerg.

Mejborg, Reinhold Frederik Severin 1888: *Gamle Danske Hjem*. København.

Nielsen, Oluf 1862: *Historiske Efterretninger om Skadst Herred*. København.

Porsmose, Erland 1988: Dyrkningsfællesskabet. Claus Bjørn (red.): *Det danske landbrugs historie I. Oldtid og Middelalder 4000 f.Kr. – 1536*, s. 266-272.

- 1991: Landsbyen i renæssancearkæologien. *hikuin* 18, s. 191-196.

Rasmussen, Ulla Fraes 1990: Klemmenstrup – udgravning af en middelaldergård ved Køge. *Køge Museum* 1989, s. 37-54.

Rensbro, Henriette 2003: Bygningskonstruktioner på landet i Østdanmark 1200-1600. *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*: 1-2, s. 47-66.

Siemen, Palle 1991: Middelalder i Tjæreborg og Allerup. *Mark og montre*, s. 74-83.

Steensberg, Axel 1952: *Bondehus og vandmøller i Danmark gennem 2000 år*. København.

Søvsø, Morten 2008: Stolpebyggede gårde fra renæssancen udgravet i Kærbo ved Ribe. *By, marsk og geest* 20. Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland 2008 s. 15-26.

- In prep: Den oprindelige frie bonde? – landsbyer, gårde og socialstruktur på den jyske vestkyst i la longe durée. *kuml* 2020.

Ulsig, Erik 1991: Pest og befolkningsnedgang i Danmark i det 14. århundrede. *Historisk Tidsskrift*, Bind 15 række 6, s. 21-43.

Vensild, Henrik 1994: Jordgravede stolper, fodtømmer og andre "jordnaere" bygningsforhold i Skast Herred 1636-1800. *hikuin* 21, s. 55-64.

- 2004: *Bondegårde i Skast Herred 1636-1760: deres byggemåde og indretning*. Kerteminde.

Summary

The old Ulvegård in Tjæreborg

And two other examples of farmsteads with earthfast post constructions from the early modern period (1500-1800)

In 2017 the Museums of Southwest Jutland excavated a farmstead on the outskirts of medieval Tjæreborg village in Skast hundred. The houses were constructed with earthfast posts and their type initially indicated, that they were medieval in date. However, the otherwise sparse finds material was of a somewhat later date (1500-1800). An attempt to C14 date the house was therefore carried out. Eight C14 dates from charred corn from three of the houses all fell within the troublesome date range between 1650 and 1960, which meant that the farmstead in all probability could be dated to after 1650. This is none the less a very important result, which on the one hand raises questions about the basis for typological house dating techniques for medieval rural architecture and on the other hand opens up new possibilities for archaeological investigations of post-medieval or early modern rural settlements in probably large parts of Western Denmark. The article presents two other excavations from Vilslev and Ravnsbjerg as examples of the contribution archaeology can make with some substantial new insights to our understanding of early modern rural settlement. That could be e.g. the origins of the four-wing Danish farmstead, or settlements from the 17th and 18th centuries that have disappeared from the historical records. The investigations from both Tjæreborg and Vilslev indicated, that the farmstead structure apparent on the earliest cadastral maps of the 18th and 19th centuries most probably contain many layers of structures dating from various periods, which is why historical geography needs archaeology to better calibrate for any discontinuity.

Ravnsbjerg is a good example of the problems associated with retrospective interpretations of settlement from the oldest cadastral maps. Excavations could prove, that there indeed were settlements in Ravnsbjerg datable to the High Middle Ages, but as yet there are no traces of settlements from the Late Middle Ages, when the village appears in the written sources for the first time. Even though this study is too small to substantiate its conclusions with respect to any eventual discontinuity, Ravnsbjerg does seem more liable to change compared to the other two examples, which represent original villages, so-called adelbyer.

Noter

¹Samtale med Claus Feveile

²AAR-28882 (C14 age 214 ± 22); AAR28883 (C14 age 245 ± 29); AAR-28884 (C14 age 191 ± 22); AAR-28885 (C14 age 211 ± 21); AAR-28886 (C14 age 215 ± 21); AAR-28887 (C14 age 202 ± 21); ARR-28888 (C14 age 207 ± 24); ARR-28889 (C14 age 233 ± 23)

³AAR-24113 (C14 age 633 ± 34, 1285AD-1399AD 2Ð); AAR-24114 (C14 age 816 ± 36, 1162AD-1272AD 2Ð); AAR-24115 (C14 age 781 ± 37, 1185AD-1284AD 2Ð)

⁴AAR-30440 (C14 age 820 ± 28, 1166AD-1264AD 2Ð); AAR-30441 (C14 age 781 ± 26, 1216AD-1278AD 2Ð)

⁵AAR-24107 (C14 age 6531 ± 55)

⁶AAR-24109 (C14 age 221 ± 43)

Michael Alrø Jensen

Cand.mag, museumsinspektør
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6b, 6760 Ribe
miaj@sydvestjyskemuseer.dk

BY, MÆRSK OG GÆST

Bronzeøkserne fra Bækboilling og det 16. århundrede f.Kr. i en sydjysk indlandsegn

Sceattas i Sydkandinavien - fra ekspanderende frisere til kontrollerende kongemagt

Den gamle Ulvegård i Tjæreborg og to andre eksempler på bøndergårde med jordgravede stolper fra tidlig moderne tid (1500-1800)
